כיתה ט' | גמרא | שיעור 3 מתוך 5 | 45 דק' | פסחים קט ע"א; קטו ע"ב; קטז ע"א

נבנה לבקשת מורה לכיתה ט'. חמ"ד: תכנית החובה לכיתה ט' היא ב"מ פרק ו (או המסכת שבית הספר לומד לבגרות); פרק "ערבי פסחים" מתאים כיחידה לקראת פסח. ממלכתי: אין חובת גמרא; מתאים כהעשרה ולקראת פסח.

"כדי שיכירו תינוקות וישאלו": מה נשתנה

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יכירו שלוש "תחבולות" של חז"ל לעורר את הילדים לשאול: קליות ואגוזים, חטיפת מצות, ועקירת השולחן.
- התלמידים יספרו את המעשה באביי ורבה ויסבירו את המשפט "פטרתן מלומר מה נשתנה".
- התלמידים יקראו את "מה נשתנה" שבמשנה וישוו לנוסח שבהגדה שלנו.
- התלמידים יסבירו את הברייתא "חכם בנו שואלו... הוא שואל לעצמו".

❓ השאלה הגדולה של היחידה

איך הופכים ערב אחד בשנה לחוויה שבה כל אחד, בכל דור, מרגיש שהוא עצמו יצא לחירות?

היחידה עוברת על פרק י במסכת פסחים, "ערבי פסחים", לפי סדר ליל הסדר: ההכנה, ההסיבה וארבע הכוסות (שיעורים 1-2), השאלות של הילדים ו"מה נשתנה" (שיעור 3), התשובה "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" (שיעור 4), ורבן גמליאל, "בכל דור ודור" והאפיקומן (שיעור 5).

🧪 פתיחה: מורה טוב גורם לשאול

שואלים: "מה גורם לכם לשאול שאלה בשיעור?" (משהו מוזר, משהו לא צפוי, סקרנות). מניחים על השולחן חפץ מוזר (למשל צלחת הפוכה) ושותקים. מחכים לשאלה הראשונה. אומרים: "חז"ל עשו בדיוק את זה בליל הסדר". (5 דקות)

📖 הסבר למורה

ליל הסדר בנוי על מצוות "והגדת לבנך". כדי שההגדה תהיה תשובה ולא הרצאה, חז"ל רצו שהילדים ישאלו. בדף קט ע"א מסופר שרבי עקיבא היה מחלק לילדים קליות (חיטים קלויות) ואגוזים בערב פסח, "כדי שלא ישנו, וישאלו"; ורבי אליעזר אומר "חוטפין מצות בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו". הרשב"ם מביא כמה פירושים ל"חוטפין" (להגביה את הקערה, לאכול מהר, או לקחת את הלחם מהילדים שלא יירדמו מרוב אוכל).

בדף קטו ע"ב הגמרא שואלת: למה עוקרים את השולחן (מסירים את המגש) לפני הסעודה? "כדי שיכירו תינוקות וישאלו". ואז מעשה: אביי, כשהיה ילד, ישב לפני רבה, וראה שמסירים את המגש. הוא קרא: עוד

לא אכלנו, ואתם כבר מסירים? אמר לו רבה: "פטרתן מלומר מה נשתנה" – שאלת בעצמך, ועכשיו אפשר להתחיל לענות.

המשנה בדף קטז ע"א: מוזגים כוס שנייה, "וכאן הבן שואל אביו", ואם אין לבן דעת לשאול – אביו מלמדו: "מה נשתנה". שימו לב: במשנה (בנוסח שבגמרא שלפנינו) יש ארבע קושיות – חמץ ומצה, מרור, צלי, ושתי טבילות – ואין קושיית ההסיבה, ויש קושיית הצלי (בזמן שבית המקדש היה קיים).

הברייתא אחרי המשנה: "חכם בנו – שואלו; ואם אינו חכם – אשתו שואלתו; ואם לאו – הוא שואל לעצמו", ואפילו שני תלמידי חכמים שואלים זה את זה. השאלה היא חלק מהמצווה, לא רק אמצעי.

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רשב"ם מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **קְלָיוֹת** = גרעיני חיטה קלויים; **שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ** = שלא יירדמו; **חוֹטְפִין** = (כמה פירושים ברשב"ם); **עוֹקְרִין אֶת הַשּׁוּלְחָן** = מסירים את המגש/השולחן הקטן; **תַּכָּא** = מגש, שולחן קטן; **פְּטַרְתַּן** = פטרת אותנו; **שָׁלוּק** = מבושל הרבה; **מַטְבִּילִין** = טובלים.

ברייתא, פסחים קט ע"א: קליות ואגוזים

קְלָיוֹת וֶאֱגוֹזִין בְּעֶרֶב פֶּסַח כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ, וְיִשְׁאֲלוּ. אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי עֲקִיבָא שֶׁהָיָה מְחַלֵּק קְלָיוֹת וֶאֱגוֹזִין לְתִינוֹקוֹת בְּעֶרֶב פֶּסַח כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ, וְיִשְׁאֲלוּ. תַּנְיָא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: חוֹטְפִין מַצּוֹת בְּלֵילֵי פְּסָחִים בִּשְׁבִיל תִּינוֹקוֹת שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** (מחלקים) קליות ואגוזים בערב פסח, כדי שהילדים לא יירדמו וישאלו. אמרו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזים לילדים בערב פסח, כדי שלא יירדמו וישאלו. שנינו: רבי אליעזר אומר: "חוטפין" מצות בלילות הפסח בשביל הילדים, כדי שלא יירדמו.

גמרא, פסחים קטו ע"ב: עקירת השולחן

לָמָּה עוֹקְרִין אֶת הַשּׁוּלְחָן? אָמְרִי דְּבֵי רַבִּי יַנַּאי: כְּדֵי שֶׁיַּכִּירוּ תִּינוֹקוֹת וְיִשְׁאֲלוּ. אַבָּיֵי הֲוָה יָתֵיב קַמֵּיהּ דְּרַבָּה, חֲזָא דְּקָא מַדְלִי תַּכָּא מִקַּמֵּיהּ, אֲמַר לְהוּ: עֲדַיִין לָא קָא אָכְלִינַן, אָתוּ קָא מְעַקְּרִי תַּכָּא מִיקַּמַּן?! אֲמַר לֵיהּ רַבָּה: פְּטַרְתַּן מִלּוֹמַר "מָה נִּשְׁתַּנָּה".

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** למה עוקרים את השולחן? אמרו בבית מדרשו של רבי ינאי: כדי שהילדים ירגישו בשינוי וישאלו. אביי ישב לפני רבה, וראה שמרימים את המגש מלפניו. אמר להם: עדיין לא אכלנו, ואתם באים ומסירים את המגש מלפנינו?! אמר לו רבה: פטרת אותנו מלומר "מה נשתנה".

משנה, פסחים קטז ע"א: מה נשתנה

מַתְנִי׳ מָזְגוּ לוֹ כּוֹס שֵׁנִי וְכָאן הַבֵּן שׁוֹאֵל אָבִיו. וְאִם אֵין דַּעַת בַּבֵּן אָבִיו מְלַמְּדוֹ. מָה נִּשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת. שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חָמֵץ וּמַצָּה, הַלַּיְלָה הַזֶּה — כּוּלּוֹ מַצָּה. שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׁאָר יְרָקוֹת, הַלַּיְלָה הַזֶּה — מָרוֹר. שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בָּשָׂר צָלִי שָׁלוּק וּמְבוּשָׁל, הַלַּיְלָה הַזֶּה — כּוּלּוֹ צָלִי. שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ מַטְבִּילִין פַּעַם אֶחָת, הַלַּיְלָה הַזֶּה — שְׁתֵּי פְּעָמִים.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** מזגו לו כוס שנייה, וכאן הבן שואל את אביו. ואם אין לבן דעת (לשאול), אביו מלמדו: מה השתנה הלילה הזה מכל הלילות? שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה, הלילה הזה כולו מצה. שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות, הלילה הזה מרור. שבכל הלילות אנו אוכלים בשר צלי, שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי. שבכל הלילות אנו מטבילים פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים.

ברייתא, פסחים קטז ע"א: מי שואל?

גְּמָ׳ תָּנוּ רַבָּנַן: חָכָם בְּנוֹ — שׁוֹאֲלוֹ. וְאִם אֵינוֹ חָכָם — אִשְׁתּוֹ שׁוֹאֲלָתּוֹ, וְאִם לָאו — הוּא שׁוֹאֵל לְעַצְמוֹ, וַאֲפִילּוּ שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁיּוֹדְעִין בְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח — שׁוֹאֲלִין זֶה לָזֶה.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** אם בנו חכם – הוא שואל אותו. ואם אינו חכם – אשתו שואלת אותו. ואם לא – הוא שואל את עצמו. ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעים את הלכות הפסח – שואלים זה את זה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא. (בפרק הזה הפירוש שבצד הדף הוא של רשב"ם, נכדו של רש"י.)

📜 **כתוב:** "פטרתן מלומר מה נשתנה"

💭 **מפרשים:** רשב"ם: "וכיון ששאלו לנו מה נשתנה אין אנו צריכין לומר מה נשתנה אלא להשיב על דבריו". כלומר: "מה נשתנה" נועד לעורר שאלה; כשהילד שאל לבד, המטרה הושגה.

📜 **כתוב:** "ואם אין דעת בבן אביו מלמדו"

💭 **מפרשים:** פירוש (שלנו): ההורה "מלמד" את הבן לשאול. מכאן שהשאלה עצמה היא חלק ממה שמלמדים בליל הסדר.

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- פדגוגיה של שאלה: ליל הסדר כ"שיעור" שבנוי על סקרנות; השוואה לשיטות הוראה היום.
- השוואת נוסחים: מה נשתנה במשנה ובהגדה שלנו – מה נוסף, מה נשמט ולמה (בית המקדש, הסיבה).
- כתיבה אישית: מה הייתי רוצה שישאלו בסדר אצלנו?

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- מצוות "והגדת לבנך" ודרך השאלה והתשובה; "אם אין דעת בבן אביו מלמדו".
- מנהגים בסדר שמקורם כאן: הגבהת הקערה, מנהג האפיקומן והממתקים לילדים.
- "שואלין זה לזה" – אפילו שני תלמידי חכמים: הלימוד בליל הסדר שייך לכל אחד, בכל רמה.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח, הגדות של פסח

1. פתיחה: החפץ המוזר (5 דקות)
2. קליות, אגוזים וחטיפת מצות (קט ע"א) (7 דקות)
3. עקירת השולחן ומעשה אביי ורבה (10 דקות)
4. המשנה: מה נשתנה, השוואה להגדה שלנו (10 דקות)
5. "חכם בנו שואלו" (5 דקות)
6. דף העבודה בזוגות (5 דקות)
7. כרטיס יציאה (3 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. מה עשה רבי עקיבא לילדים בערב פסח, ולמה?
2. מה שאל אביי, ומה ענה לו רבה?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. למה, לפי הרשב"ם, מי ששאל "פטור" מלומר מה נשתנה?
2. מצאו שני הבדלים בין "מה נשתנה" במשנה לנוסח שבהגדה שלנו.

הערכה (מה דעתי?)

1. למה, לדעתכם, חשוב לחז"ל שגם אדם לבד "ישאל לעצמו"?
2. איזה מנהג הייתם מוסיפים לסדר כדי שילדים ישאלו?

🏁 סיכום השיעור

חוזרים לחפץ המוזר מהפתיחה: חז"ל שינו דברים בשולחן כדי שהילדים ישאלו, ובמשנה "כאן הבן שואל". בשיעור הבא נלמד איך עונים: "מתחיל בגנות ומסיים בשבח".

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. השלימו: למה עוקרים את השולחן? כדי ש_____.
2. שאלה אחת שהייתי רוצה לשאול בליל הסדר: _____

💡 הערות למורה

כדאי להביא הגדה לכיתה ולבקש מהתלמידים להשוות בעצמם את "מה נשתנה" שבמשנה לנוסח שבהגדה. התגלית (קושיית הצלי במקום ההסיבה) מעוררת עניין.

הרשב"ם על "חוטפין" ארוך ומביא כמה פירושים. אין צורך לקרוא אותו בכיתה; מספיק לומר שיש כמה הסברים, וכולם מכוונים לאותה מטרה: שהילדים יהיו ערים וישאלו.

לגבי "אשתו שואלתו": אפשר לשאול את התלמידים מה זה מלמד על הסדר כשיחה משפחתית.

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

טבלת "תחבולות" לעורר שאלות, מעשה אביי ורבה, השוואת "מה נשתנה" במשנה ובהגדה, ושאלת אתגר על "הוא שואל לעצמו". מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- פסחים קט ע"א (ספריא)
- פסחים קטו ע"ב (ספריא)
- פסחים קטז ע"א (ספריא)
- רשב"ם על פסחים קטו ע"ב (ספריא)

מחוון: "כדי שיכירו תינוקות וישאלו": מה נשתנה

1. קליות ואגוזים – רבי עקיבא (קט ע"א), כדי שלא יירדמו וישאלו. חוטפין מצות – רבי אליעזר (קט ע"א), בשביל תינוקות שלא יירדמו. עוקרין את השולחן – דבי רבי ינאי (קטו ע"ב), כדי שיכירו תינוקות וישאלו.
2. אביי ראה שמסירים את המגש לפני שאכלו ושאל למה. רבה ענה: "פטרתן מלומר מה נשתנה" – שאלת בעצמך, ולכן אין צורך לומר את נוסח "מה נשתנה"; עכשיו עונים לך (רשב"ם).
3. חמץ ומצה – במשנה כן, בהגדה כן. מרור – כן, כן. צלי – במשנה כן, בהגדה לא (אין קרבן פסח היום). טבילה – כן, כן. הסיבה – במשנה (בנוסח שבגמרא) לא, בהגדה כן.
4. אם אין לבן דעת – אביו מלמדו (אומר לו את השאלות). לפי הברייתא: אם אין בן חכם – אשתו שואלת; ואם לא – הוא שואל את עצמו.
5. לא. השאלה היא חלק מהמצווה: גם מבוגר לבד, ואפילו שני תלמידי חכמים, שואלים. מטרת השאלה היא לעורר את החוויה ולהפוך את הסיפור לתשובה, לכל אדם.